

Georg Strien

Bytesverksamhet och elektroniska publikationer - en kombination liknande djävulen och
vigvattnet?

Studie om e-publikationers inflytande på bytesverksamheten

(Vaihtotoiminta ja elektroniset julkaisut - pirullinen pari?
Tutkielma elektronisen julkaisemisen vaikutuksesta vaihtotoimintaan)

De vetenskapliga samfundens delegation
Bytescentralen för vetenskaplig litteratur
Helsingfors 2006

ISBN 952-99486-1-1 (PDF)

Innehållsförteckning

Förord

1	Inledning
	1. a Frågeställningar och definitioner
	1. b Bakgrund
2	Material
3	Litteraturöversikt
4	Utvecklingen inom bytesverksamheten
5	Resultat
6	Avslutning
7	Noter
8	Litteraturförteckning
	8. a Källor
	8. b Litteratur
9	Bilaga
10	Sammandrag
11	Tiivistelmä

Förord

Denna undersökning skrevs egentligen som ett proseminarium i ämnet informationsförvaltning vid Åbo Akademi Öppna Universitet. Avsikten var att undersöka den för skriftutbytet viktiga frågan om hur de elektroniska publikationerna påverkar bytesverksamhetens utveckling. Frågan är mycket aktuell för biblioteken; e-publikationernas betydelse inom de olika disciplinerna ökar ständigt.

Utvecklingens betydelse för bytesverksamheten blir dock inte klarlagd enbart genom en liten inblick i problemet. Undersökningens objekten har betraktats framförallt ur Bytescentralens för vetenskaplig litteratur synvinkel. Nästan alla de för undersökningen använda källorna kommer från bytescentralens arkiv.

Det faktum, att det publicerats mycket sparsamt med litteratur om bytesverksamhet har också spelat en viktig roll för uppsatsens tillblivelse. För att åstadkomma en aktuell översikt har jag försökt samla och presentera denna litteratur här. Min tanke var att beakta det befintliga materialet både i finländska och utländska tidskrifter, kongresspublikationer och monografier. Den ursprungliga textens språkriktighet korrigerades inför publiceringen. Uppsatsen omstrukturerades delvis och innehållet förändrades i mindre omfattning.

1 Inledning

1. a Frågeställningar och definitioner

Syftet med denna uppsats är att undersöka de elektroniska publikationernas inflytande på bytesverksamheten, d.v.s. om nedgången i antalet bytesförbindelser direkt eller indirekt beror på dem. Möjligheterna till ett elektroniskt skriftutbyte skall även undersökas.

Vad är då ett skriftbyte? Man kan förstå frågan på två olika sätt, dels med tanke på vad ett byte i princip är och dels med tanke på hur ett byte fungerar i praktiken. Uppsatsen är ett försök att klargöra bytesverksamhetens roll i förvärvet. Rupert Hacker (2000. s. 150) konstaterar: "Bei der Erwerbung von [...] Medien unterscheidet man vier verschiedene Erwerbungsarten: Kauf, Tausch, Schenkung und Pflichtablieferung." (Se också: Söderström, 1992. s. 10), vilket betyder att bytena är beroende av samma influenser och förändringar som alla andra förvärvsmetoder. Med beaktande av detta, kan man ställa en del fakta i ett inbördes sammanhang, även om det inte nödvändigtvis uppfattas så i den litteratur, som ansluter sig till ämnet.

Angående bytesverksamhetens praktiska funktion ger Unescos handbok om byten av vetenskaplig litteratur som definition, att "institutes belonging to different nations [...] give one another publications in printed form or reproduced in some other way." (Vanwijngaerden, 1978. s. 13). Skriftutbyte kan utövas också inom ett land. Även verksamhetens kostnadsfrihet, dess ömsesidighet och bytesmaterialets heterogena beskaffenhet är kännetecknande för ett byte. (Gaziello, 2001). Båda definitionerna ger alltså rum för byte av elektroniskt material.

De elektroniska utgåvorna kan definieras som en publikation "provided by any electronic means, e.g. internet, CD-Rom, although not necessarily exclusively by electronic means". (Ashcroft & Langdon, 1999. s. 105). Den ursprungliga definitionen gäller speciellt tidskrifter, men kan användas också för monografier.

1. b Bakgrund

Byte av vetenskaplig litteratur har en lång tradition. De äldsta hänvisningarna härstammar från 1694-års Frankrike. En väldig utveckling har skett både inom vetenskap och teknik från det utbytet av vetenskaplig litteratur påbörjades och fram till idag. Även i våra förändrade förhållanden, fungerar skriftutbytet fortfarande men dess betydelse minskar hela tiden.

När man betraktar kronologin i denna utveckling kan man tydligt skönja ett sammanhang mellan uppkomsten av de elektroniska publikationerna (i uppsatsen används också "e-publikationerna") och bytesverksamhetens tillbakagång. E-publikationerna startade sin succés omkring år 1990. (Joki, 2000). Efter år 1988 har antalet serier bytescentralen mottar kontinuerligt minskat. (Tieteellisten seurain valtuuskunta, 1980-1991; Tieteellisten seurain valtuuskunta, 1992-2005; Bytescentralen, 2005).

Man kan dock fråga sig om sammanhanget verkligen är så enkelt. Det finns nämligen många andra faktorer, som kan bidra till denna utveckling. Den stigande prisnivån och den tilltagande kommersialiseringen av den vetenskapliga förlagsverksamheten utgör kanske trots allt de viktigaste faktorerna, samtidigt som bibliotekens anslag bara minskar. Dessutom har mängden publicerad vetenskaplig litteratur ökat enormt de senaste åren, vilket ökar utrymmesbehovet i biblioteken. Det gäller att bedöma och gruppera olika faktorer utgående från det elektroniska materialets inflytande på bytesverksamheten. Är e-mediernas förekomst sist och slutligen ett verkligt hinder för fortsatt bytesverksamhet? Vore elektroniskt skriftutbyte, där man kombinerade nyttan med elektronisk utgivning och bytesverksamhet, möjligt?

2 Material

Undersökningen baserar sig i första hand på material från Bytescentralen för vetenskaplig litteratur. Bytescentralen handhar skriftutbytesverksamheten för vetenskapliga sällskap och andra vetenskapliga publikationssamfund. Den förmedlar de genom skriftutbyte erhållna utländska publikationerna till vetenskapliga bibliotek utöver landet.

Bytescentralens årsberättelser utgör det publicerade källmaterialet. De opublicerade källorna utgörs bl.a. av bytescentralens korrespondens. Det var dock omöjligt att för denna uppsats gå igenom hela korrespondensen, emedan tiden mellan åren 1990 - 2005 omfattar ca 100 mappar. På grund av att ett urval, som ger sluppen en viss betydelse, måste göras är en statistisk utvärdering tyvärr utesluten.

De europeiska länderna Tyskland, Schweiz och Italien utvaldes att förse denna undersökning med det grundläggande materialet. Det handlar alltså om ekonomiskt relativt stabila länder, som har både ekonomiska och tekniska förutsättningar att övergå till e-publikationer. I och med det ökade chansen att erhålla relevant information för denna undersökning. Länder med starka ekonomiska begränsningar övergår ofta långsammare till e-publikationer eller koncentrerar sig på ett mer begränsat antal serier. Bytescentralen idkar bytesverksamhet i en betydligt större utsträckning med utvecklade industrinationer än med underutvecklade länder. Källmaterialet ger en uppfattning om standarden på de rådande förhållandena inom internationell bytesverksamhet.

Bytescentralens korrespondens användes också till att dokumentera den inhemska synvinkeln, framförallt bibliotekens motiveringar till att idka bytesverksamhet och ta emot bytesmaterial. Detta material fick användas endast på det villkor, att samarbetsparterna inte framgår av uppsatsen. Detta ledde i sin tur till att inte heller titel alltid kan anges. Opublicerade uppgifter togs också ur svaren till en enkät, som skickats till bytescentralens mottagarbibliotek. Resultaten till denna enkät har delvis publicerats i en rapport om bytescentralens ställning och utvecklingsmöjligheter. (Kuusela, 2004). Största delen av svaren har inte publicerats, men innehåller värdefull information för denna studie. Enkätens frågor är bilagda i slutet av uppsatsen.

För att erhålla ytterligare information användes också uppgifter från bytescentralens databas. Genom denna form av datainsamling får man naturligtvis ingen helhetsbild av bytena, speciellt inte en statistisk bild av helheten. Bristen på statistiska uppgifter gör det svårt att uppskatta situationen på vedertaget sätt. Källorna ger dock premisser till att begrunda eventuella utvecklingsmöjligheter. För att erhålla tilläggsuppgifter och andra synvinklar intervjuades två medarbetare, som båda jobbat med skriftutbyte på bytescentralen i 20 år.

3 Litteraturoversikt

Litteratur om bytesverksamhet finns publicerad endast i begränsat omfång. Den utgörs till största delen av korta uppsatser och fallstudier om enskilda institutioners byten samt referat av olika kongresser. Detta gör, att det är ganska besvärligt att få en överblick över bytenas nuvarande tillstånd både globalt och i Finland. Det finns inga internationella översiktsartiklar och bara några nationella sådana. De flesta av dem ligger flera år tillbaka i tiden. Den nyaste lägesrapporten om situationen i Finland skrev Pia Söderström (1992). Undersökningens material, som hon insamlade med hjälp av en enkät, är från år 1989. Söderström mötte många svårigheter, när hon försökte samla in statistiska uppgifter för sin undersökning. Biblioteken svarade endast bristfälligt på enkätfrågorna eller lät helt bli att svara. Detta beror kanske i första hand på att många bibliotek upprätthåller en bristfällig statistik över sina byten, om de överhuvudtaget för någon statistik över sin bytesverksamhet.

Pekka Kiukkonen gjorde en undersökning bland handplockade bibliotek. Han hade samma problem med bristfälliga statistikuppgifter. (Kiukkonen, 1975. s. 56). Även Kuuselas rapport stöder denna iakttagelse. (Kuusela, 2004, http://www.tsv.fi/vaihtoraportti/kuusela_osa2.pdf, sidorna 5 - 6). Tammekann (1996) behandlar bytescentralens verksamhet före år 1996, alltså före den period, under vilken betydelse av e-publikationerna markant ökat. Hon nämner några orsaker till avslutandet av bytesförbindelser, som naturligtvis under denna tid inte hade någon anknytning till e-publikationer. Avslutandet av ett byte kan bero på att ett inhemskt vetenskapligt samfund inte längre vill erhålla en viss utländsk publikation. Orsaken kan också ligga i att ett finländskt mottagarbibliotek inte längre vill ha en speciell serie. Det är också möjligt att publikationen inte längre kan erhållas i byte. (Tammekann, 1996. s. 153).

Det förekommer flera olika former av byten. Det kan kanske anses som en oviktig fråga men för denna uppsats är det ändå av central betydelse att veta, vilka bytesformer det finns. Eftersom olika former av bytesutövning påverkar bytena och deras utveckling i största grad, blir den primära frågan vilket slag av byte de olika institutionerna utövar. I varje enskilt byte ingår faktorer av varierande art. Dessutom föredrar olika institutioner olika bytesformer. För denna uppsats är det dock inte viktigt, hur exakt dessa olika former fungerar i detalj.

Det finns i princip fyra olika sätt: byte av officiella dokument, byte av seriepublikationer, byte av dissertationer och byte baserat på listor, dvs. byte av dupletter. (Vanwijngaerden, 1978. s. 19 - 33). Framförallt universitetsbiblioteken utövar byte av dissertationer och byteslistor, även sinsemellan. Dissertationsutbytet har dock avtagit i betydelse. (Hacker, 2000. s. 153). Byte av serier sker framförallt mellan vetenskapliga samfund. Avgränsningen är naturligtvis inte absolut. Den fjärde bytesformen - utbyte av officiella dokument - behandlas inte här, på grund av att den varierar så starkt beroende på utövaren, publikationsformen och vissa speciella principer. (Metz, 1999).

Michael Meier befattar sig i sin doktorsavhandling (2002) inte direkt med bytesverksamheten. Hans avhandling är ändå av betydelse i detta sammanhang. Han skriver nämligen utförligt om de stora förändringarna, som framförallt förorsakats av den elektroniska publiceringen, under de senaste åren. Även om avhandlingen inte befattar sig med det egentliga temat för denna uppsats, så ger den dock bakgrundsinformation om eventuella orsaker, som påverkar de beslut biblioteken tar inom förvärv och beståndsutveckling. Detta gäller naturligtvis också förvärvet genom byte. Han nämner ett växande antal tidskrifter och artiklar i tidskrifterna; ett högt tryck på forskarna att publicera mera, minskade biblioteksanslag och prishöjningen av tidskrifterna, som sådana orsaker. Meier ger utvecklingen vid den amerikanska Association of Research Libraries som ett exempel på prishöjningen: mellan 1986 och 2000 ökade kostnaderna med 226 %. (Meier, 2002. s. 25 - 33). Prishöjningar påverkar ofta bibliotekens förvärv. I många fall betyder det att serier och monografier anskaffas i ett mindre antal än förut. Han hänvisar till en del svårigheter, som biblioteken brottas med, bl.a. just till bristen på pengar (Meier, 2002. s. 29 - 31).

Sinikara nämner den tilltagande utrymmesbristen i biblioteken. (Sinikara, 1994. s. 194. Också Höhne 1998. s. 2). T.o.m. på regeringsnivå har man reagerat på problemet. Redan år 1972 försökte undervisningsministeriet utveckla en gemensam politik för beståndsutvecklingen i alla de finländska universitetsbiblioteken. (Kytömäki, 1996. s. 18). Grundandet av depåbiblioteket i Kuopio genom lagstiftning år 1988 var ett steg i samma riktning.

Meier nämner också problemen med de elektroniska publikationerna, som t.ex. frågan om deras långtidsförvaring. Ett annat problem med dem är den på många håll okontrollerade publiceringen av vetenskapligt material, utan någon granskning av publikationernas vetenskapliga nivå. (Meier, 2002. s. 143). I en finländsk artikel nämns en orsak till, som bromsar spridningen av e-publikationer, nämligen bibliotekskundernas vanor. (Kuutti, 1999. s. 15).

Wilén och Laiho (1998. s. 119) nämner några av bibliotekens olika urvalsfaktorer. Nya forskningsområden och förändringar inom dem samt ändringar i finansieringssituationen kan enligt författarna utgöra orsaker till beslut att anskaffa ett visst slag av material. De elektroniska publikationerna och samarbetet mellan biblioteken anses vara av betydelse.

Inom förvärvet av facklitteratur läggs speciell uppmärksamhet på byte av dissertationer. Det beror säkert på det faktum, att universitetsbiblioteken ofta är stora aktörer i bytesverksamheten. För dem är dissertationsbytet den vanligaste bytesformen. Men redan 1994 ifrågasatte Kaisa Sinikara, bytet av dissertationer och undrade om det fortfarande var modernt och förnuftigt. (Sinikara, 1994. s. 194). Hennes kritik mot denna form av skriftutbyte pekar i samma riktning som de

orsaker till förändringar, vilka Meier påtalar: bytet av dissertationer fordrar både stort utrymme i hyllorna och mycket arbete. Största delen av materialet är sällan i användning. Nackdelarna med dissertationsbytet framhävs också i Sylva Höhnes uppsats. Hon nämner utöver platsbristen och arbetsmängden även portokostnaderna. Hon påpekar också att dissertationer ofta katalogiseras bristfälligt, med den påföljd att materialet är svårt att hitta. Lösningen på alla dessa problem är den elektroniska publiceringen av dissertationer, enligt Höhne. (1998. s. 2 - 4).

Helsingfors universitet reagerade under åren 1997 - 1999 på problemet genom att skapa möjligheter till att publicera universitets dissertationer som e-publikationer på universitets egen server. Det kom i sin tur att betyda att de flesta av universitetets egna bytesförbindelser upphörde. Bytesparterna i länder, där internetförbindelsen inte ännu är så välutvecklad blir lidande av sådana avgöranden. (Salonharju, 1999). Många finländska universitet fattade liknande beslut samtidigt och publicerar åtminstone dissertationernas sammandrag på internet. (Sonkkila, 2000. s. 100).

Argumentet om bytenas föregivet höga kostnader får inget stöd i en tysk undersökning från år 2005. Enligt Speer är förvärvet genom byte billigare än genom köp. Hennes undersökning omfattar dock endast ett tyskt universitetsbibliotek. (Speer, 2005. s. 7).

Det finns mycket sparsamt med litteratur som handlar just om förhållandet mellan byten kontra elektroniska publikationer. Denna information måste sökas i många olika texter för att över huvud taget erhålla någon upplysning. Jyväskylä universitet gick sin egen väg och försökte kombinera elektronisk publicering med bytesverksamhet. Universitetet beslöt, att all publicering i framtiden skulle ske endast i elektroniskt format. Bytesparterna erbjöds möjlighet att få tillgång till utvalda publikationer genom universitets portal. En undersökning, i vilken denna lösning rekommenderades som "kustannuksiltaan tehokkaana ja ajanmukaisena ratkaisuna". (Ahonen & Loimio, 2002. s. 16) gav upphov till beslutet. Jag har inte funnit någon information i litteraturen, om att något annat universitet skulle ha fattat samma beslut. Inte heller hur denna form av byte fungerar är mig bekant.¹

Kuusela säger i sin rapport om bytescentralen, att "näiden molempien verkkojulkaisumuotojen tarjonta ja suosio kasvavat koko ajan nakertaen pohjaa vaihtokeskuksen toiminnalta painetun aineiston välittäjänä." (Kuusela, 2004, http://www.tsv.fi/vaihtoraportti/kuusela_osa3.pdf, s.3). Han ger dock ingen exaktare förklaring, hur internetpublikationernas utveckling naggar bytesverksamheten i kanterna.

Margaret Shaws föredrag (1999) på IFLAs årskonferens i Bangkok är en av ganska få artiklar, som behandlar byte av elektroniskt material. Hon berättar om resultaten av en rundförfrågning som företogs bland flera konstmuseers bibliotek utöver världen. En viktig del i frågeformuläret behandlade just elektroniska byten. Hon konstaterar, att bara några bibliotek har elektroniska byten, även om över 50 % överväger att påbörja sådana. 67 % är enligt Shaw beredda att ta emot elektroniskt material i byte. Hon hänvisar speciellt till byten med Cd-rom skivor, även om hon inser de tekniska problemen med detta material.

Shaw tycker att internetpublikationerna är problematiska för konstmuseer, som är hennes speciella verksamhetsfält, där hon utövar sin bytesverksamhet. Hon förutsäger, att deras betydelse kommer att öka. Hon tror, att ökningen kommer att ske på grund av Open Access. Shaw anser det möjligt att bytesverksamheten kommer att upphöra på grund av de elektroniska publikationernas inflytande under den kommande 5 - 10 års perioden.

Under IFLA-kongressen i Boston 2001 arrangerades en workshop om bytesverksamhet. Inom ramen för denna hölls sex föredrag, som alla åtminstone som bisak upptog de elektroniska publikationernas inflytande på bytesverksamheten. Alla referenter är eniga om att de elektroniska publikationerna kommer att påverka situationen. Deltagarna påpekar samtidigt, att det är omöjligt att förutse, inom hur snar framtid verkningarna börjar kännas tydligt och med vilka konsekvenser. (Diouf; Evstigneeva; Gaziello; Romanov & Petroussenko; Tanaka; Zilper; alla 2001).

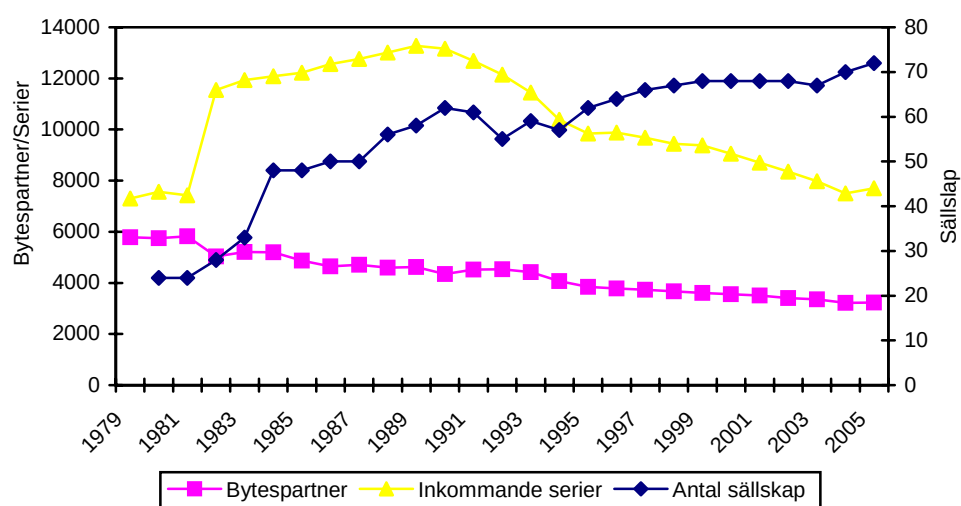
Speciellt intressant är skillnaderna mellan de olika prognoserna. Åsikterna omfattar allt från uppfattningen, att bytesverksamheten snabbt kommer att upphöra (Diouf, 2001) till tron på att den kommer att fortsätta, och att de elektroniska publikationerna på ett naturligt sätt kommer att integreras i den traditionella bytesverksamheten. (Evstigneeva, 2001). Zilper (2001) har en motsatt åsikt: "Unless electronic information is on CD-Roms, it is impossible to exchange it". I dessa publikationer presenterar ingen av författarna några som helst orsaker för sina åsikter. Den senaste enkäten rörande bytesverksamhet kommer från Polen. (Dziak, 2005). Av de 30 bibliotek,

som deltog i rundförfrågningen, har endast ett redan erbjudit elektroniska publikationer i byte och bara tre bibliotek överväger att delta i utbyte av elektroniskt material. Samtidigt konstaterar Dziak, att bara fyra av dessa 30 bibliotek har planer på att minska antalet bytesförbindelser.

4 Utvecklingen inom bytesverksamheten

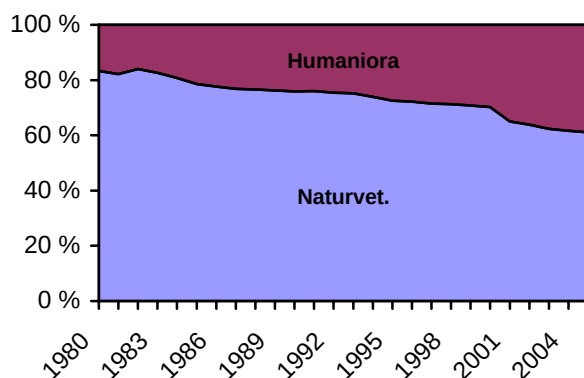
För att kunna placera alla dessa resultat i rätt sammanhang, måste man veta, hur bytesverksamheten under den aktuella tiden utvecklats. Problemet är, som ovan redan redovisats, att det inte finns tillräckligt med statistiska uppgifter eller någon utförlig beskrivning av situationen, varken för de enskilda bibliotekens, för ett lands eller för hela världens behov.

Figur 1 visar både decimeringen av antalet bytesrelationer och den dalande mängden serier. Utvecklingen efter år 1988, som var det absoluta toppåret, är ännu mera dramatisk vad byten beträffar, om man ställer utvecklingen i relation till antalet vetenskapliga samfund, som är involverade. Utvecklingen har trots den starka decimeringen i de inkommande seriernas antal befunnit sig i konstant ökning. (Tieteellisten seurain valtuuskunta, 1980-1991; Tieteellisten seurain valtuuskunta, 1992 - 2005; Bytescentralen, 2005). Figuren ger naturligtvis ingen bild av alla finländska byten, men den återspeglar tendensen och ger en uppfattning om utvecklingen.

Figur 1. Utveckling av Bytescentralens bytesförbindelser 1979 - 2005

Figur 2 visar utvecklingen av hur de serier, som förmedlats till Helsingfors universitet av bytescentralen under åren 1980 - 2005, har fördelats. (Tieteellisten seurain valtuuskunta, 1980 - 1991; Tieteellisten seurain valtuuskunta, 1992 - 2005; Bytescentralen, 2005). Serierna är indelade i humanistiska och naturvetenskapliga discipliner. På grund av olika orsaker² kan figuren inte åskådliggöra den reella situationen, men tendensen är tydligt skönjbar: andelen humanistiska serier ökar.

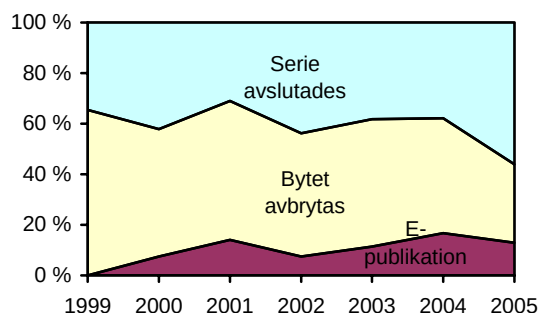
Figur 2. Relationen mellan antalet naturvetenskapliga respektive humanistiska serier vid Helsingfors universitet 1980 - 2005.

Utvecklingen i riktning mot de elektroniska medierna har skett mycket snabbt. År 2000 fanns det i den tyska databasen "Elektronische Zeitschriftenbibliothek" 5900 tidskriftstitlar. År 2002 fanns det i samma databas redan 10645 titlar. (Meier, 2002. s. 73 - 75).

Hastigheten i denna utveckling varierar starkt mellan olika discipliner. Särskilt snabbt sker utvecklingen inom de medicinska vetenskaperna; mycket långsammare inom de humanistiska vetenskaperna. (Meier, 2002. s. 73 - 75). Denna förändring återspeglas naturligtvis i bytena. År 2002 fanns det i den tyska databasen "Elektronische Zeitschriftenbibliothek" 9633 naturvetenskapliga serier och 5796 humanistiska serier, vilket är 29 % av alla serier. Lämnar man bort tidskrifterna i de ekonomiska vetenskaperna, vilka utgjorde 3938 titlar, är andelen av humaniora 37 %³. (Meier, 2002. s. 74). Tendensen överensstämmer med uppgifterna i figur 2. Inom de humanistiska disciplinerna har antalet e-publikationer ökat långsammare än inom de naturvetenskapliga disciplinerna, så att den relativa andelen av humaniora bland bytesserier (alltså tryckta upplagor) blir större.

En annan bild får man, när man studerar uppgifterna i bytescentralens databas angående orsakerna till varför en utländsk serie inte längre skickas till bytescentralen. Uppgifterna visas i Figur 3.

Orsaken till att bytescentralen inte längre mottar tidskriften/serien är oftast den att bytesparten avbryter alla bytesförbindelser eller att serien inte utges längre. Endast vid i genomsnitt ca 10 %⁴ av fallen sker avslutningen pga. att bytespublikationen ändrat format och blivit elektronisk, i de flesta fall en Open Access-publikation. Ofta är de bibliografiska tidskrifter och andra motsvarande publikationer. Bytescentralens material uppvisar också många exempel på byten av tidskrifter som publiceras både som papperversion och som Open Access-version.

Figur 3. Relationerna mellan de vanligaste orsakerna till avslutandet av byten i bytescentralen under åren 1999 - 2005. Rubriken "E-publikation" betyder här, att serien i fortsättningen publiceras endast elektroniskt.

Litteraturoversikten presenterar några faktorer, som medverkar till utvecklingen av bibliotekens vanliga förvärv och till utvecklingen av bibliotekens förvärv genom byte. Det finns dock ganska få hänvisningar till att e-publikationerna direkt påverkar bytesverksamheten. Vilken bild ger de för undersökningen tillgängliga källorna? För uppsatsen är den centrala frågan huruvida bytesförbindelser avslutats eller inte alls uppstått, pga. e-publikationers direkta inflytande.

I bytescentralens korrespondens anges flera möjliga orsaker till avslutandet av ett byte. Orsakerna kan grovt indelas i följande grupper: förändring i bytespublikationens format, brist på pengar, brist på utrymme och ändringar i bibliotekens förvärvspolitik. En del av bytena har avslutats utan att orsaken nämnts. Indelningen är gjord oberoende av vilken part, den finländska eller den utländska, som bestämt sig för att avsluta bytesförbindelsen. Även om det inte uttryckligen nämns, finns det exempel på de flesta av orsakerna till avslutandet av ett byte, både vad de utländska och de inhemska bytesparterna beträffar.

Kategorierna är inte tydligt avgränsade. Det kan t.ex. i vissa fall vara svårt att se skillnaden mellan utrymmesbrist och förändringar i förvärvspolitik. Ofta är utrymmesbrist - på samma sätt som finansiella problem - orsak till ändringar i anskaffningsbesluten. Därigenom kan samma svar ibland räknas till två olika kategorier. Vart och ett av de nämnda problemen kan uppstå också oberoende av varandra.

Avslutandet av ett byte kan bero på, att det skett förändringar vid publiceringen av bytespublikationen. Det finns tre möjliga förändringar, som kan påverka ett byte. Den involverade publikationen utges i fortsättningen bara i elektronisk form, den publiceras i framtiden av ett kommersiellt förlag eller den publiceras inte alls längre.

Byten har ibland avslutats med att en bytespart meddelat att bytespublikationen finns som Open Access-publikation på internet. "Nach Auskunft des herausgebenden Fachbereiches wird [bytespartners tidskrift] in Zukunft nur noch online erscheinen". (Bytescentralens korrespondens, 20. oktober 2004). Om bytesparten erbjuder en papperversion som alternativ till en e-version, kan det hända, att det finländska biblioteket hellre vill ta emot pappersversionen. "[...] kirjasto haluaa pitää vain paperisen version. Elektroninen versio tarjotussa muodossa [med användarnamn och lösenord] ei sovellu käyttöömme." (Bytescentralens korrespondens, 31. augusti 2004).

Bytescentralen har under senaste tid mottagit frågor angående bibliotekens möjligheter att erhålla vissa utländska tidskrifter i elektronisk version. De flesta spörsmål har dock gällt parallellversioner till publikationer, som de berörda biblioteken redan får via bytescentralen (Bytescentralens korrespondens, oktober 2005) och initiativen har alltså inte grundat sig på ändringar i publikationernas format.

Speciella problem uppstår, när t.ex. utgivningen av ett vetenskapligt samfunds publikationer övergår till ett kommersiellt förlag, vilket var fallet med Finska läkareföreningens Duodecim tidskrift "Annals of Medicine" 1992. (Bytescentralens korrespondens, mars 1992). Efter det har föreningen varit tvungen att köpa den egna tidskriften för sin bytesverksamhet. Samma situation gäller en italiensk bytespart. "Faced with this choice [att lägga ned tidskriften], the Department staff immediately decided to continue the activity by stipulating an agreement with the Casa Editrice Edimond [...]. (Bytescentralens korrespondens, 2001). Övergången betyder alltså inte nödvändigtvis slutet för bytesverksamheten, men det reducerar ofta antalet byten.

Om en serie inte längre publiceras, är det ju självklart, att bytet inte längre kan fortsätta. "[...] that our publication [tidskriftens namn] it is ceased [sic!], therefore we are forced to cancel our exchange agreement with your institution." (Bytescentralens korrespondens, 18. mars 2002).

Bristen på pengar nämns inte sällan som orsak till avslutandet av ett byte. "Due to economic restrictions we have to cancel our exchange agreement since 1999". (Bytescentralens korrespondens, 3. September 1998).

Utrymmesbristen anges också som motivering. "Due to shortage of space in our library, we find ourselves compelled to streamline our exchanges to the ones, that fall strictly in the area of our specialization". En italiensk bytespart avbröt bytesförbindelsen med detta argument. (Bytescentralens korrespondens, 30. maj 2003).

Katerogin förändringar i förvärvspolitiken inbegriper olika problem, bl.a. publikationernas språk och deras innehåll. Språket kan ställa till det: finskan för de utländska bytesparterna och sällsynta utländska språk för våra inhemska mottagarbibliotek. Som exempel från tidskriften "Fennia": "Until now, you have supplied the [institution] with the journal "Terra". It has been decided not to shelve it any longer". (Bytescentralens korrespondens, 28. April 2004). Samma orsak uppger det finländska Centralbiblioteket för Hälsovetenskap. (Bytescentralens korrespondens, 23. oktober 1995).

Många byten avslutas utan att bytesparterna motiverar det på något sätt. T.ex. en italiensk bytespart avbröt förbindelsen med ett kort meddelande. "We want to discontinue the exchange between "Commentationes Humanarum Litterarum" and our journal [tidskriftens namn]", var brevets hela innehåll. (Bytescentralens korrespondens, 1. maj 2001).

Det är också ganska vanligt, att ett byte tar slut, utan att bytesparten informerar om det. Ofta konstateras det först, efter att man varken har fått de senaste volymerna eller något svar på upprepade reklamationer.

Bytescentralens korrespondens handlar till största delen om brevväxling med utländska adressater. Den arkiverade korrespondensen mellan finländska bibliotek och bytescentralen är mycket knapphändig. I stället är det möjligt att få ett visst mått av information ur svaren till bytescentralens enkät från år 2003, som skickats till de bibliotek, vilka mottagit bytesmaterial från bytescentralen. Enkätens frågor är bilagda.

Bland svaren finns ingen hänvisning till möjligheten, att bytet kunde ske elektroniskt. Många bibliotek anger dock speciella kriterier för det material som de vill motta. Kriterierna betyder ändå inte, att en befintlig bytesförbindelse måste avbrytas. Ofta gäller förbehållen nya seriepublikationer, bl.a. på grund av språket.

Ytterligare en aspekt, som framgår ur svaren på fråga 5 i enkäten ("Oletteko tehneet arvioita vaihtokeskuksen toimittaman kirjallisuuden käytöstä kirjastossanne?"), är att de serier biblioteket erhållit via bytescentralen i genomsnitt används mera sällan än den litteratur biblioteket anskaffat på annat sätt. Fastän svaren i nästan alla fall grundar sig på intryck, inte på statistik, betyder det ändå att serier, som används sällan snabbare gallras ut.

Bytescentralens medarbetare uppgav i intervjuerna något avvikande åsikter på frågan om e-publikationers inflytande på bytesverksamheten. Den ena angav, att "Suoranaiset vaikutukset ovat olleet hyvin vähäisiä", den andra, att "Kyllä sillä on yhteys vaikutuksiin toistaiseksi yksi yhteen". I fråga om Open Access-publikationer hänvisade den ena till att en stor del av publikationerna ännu i de flesta fall också finns i pappersutgåva. Den andra hänvisade till, att "Open Access -julkaisut ovat luonnollisesti helpommin saatavilla." Båda var eniga om, att de kommersiella elektroniska tidskrifterna inte direkt påverkar bytena. Båda var också överens om att finansiella aspekter, förändringar inom organisationen och omläggningar i förvärvspolitiken kan vara primära orsaker till att avsluta ett byte. Något elektroniskt byte har inte ännu registrerats i bytescentralen, förutom byten i form av Cd-romskivor.

6 Avslutning

Syftet med denna undersökning var att hitta hänvisningar till att, e-publikationernas uppkomst skulle ha påverkat bytesverksamheten på något sätt.

Ett problem med bearbetningen av uppsatsen utgjordes av bristen på möjligheter att genomföra en kvantitativ undersökning. Materialinsamlingen utfördes inte på en tillräckligt bred bas och framförallt inte tillräckligt systematiskt. Om detta hade gått att genomföra skulle ramen för uppsatsen ha sprängts, men då hade man i alla fall kunnat uppskatta de kvalitativa resultaten bättre. Det går inte att ge en systematisk sammanfattning av bytescentralens hela korrespondens på basen av de tillgängliga uppgifterna. Det finns för många bytesförhållanden som avbrutits utan någon närmare kommentar. Dessutom finns det brister i arkiveringen av korrespondensen. Det statistiska material, som skulle behövas för en exaktare utvärdering, skulle fordra en ytterligare enkätundersökning.

Intervjuerna med två av bytescentralens anställda kan inte heller förklara sakförhållandet eller ge en objektiv bild av det även om intervjuerna nog stöder den bild de andra källorna redan förmedlat. I sin helhet räcker materialet ändå till för att ge en bild av det inflytande e-publikationerna haft på skriftutbytet.

Varken litteraturen eller de övriga källorna ger något direkt stöd åt uppfattningen att enbart den ökande betydelsen av e-publikationerna skulle resultera i en decimering av bytesverksamheten. Utan vidare är det klart, att e-publikationerna påverkar bytesverksamheten i någon mån också direkt. Endast några få byten har avslutats därför, att ifrågavarande bytestidskrifter i fortsättningen publiceras endast som elektroniska Open Access-publikationer. Då är det ofta fråga om tidskrifter som utges av icke kommersiella utgivare. Många byten fortsätter trots att både den inhemska och den utländska publikationen också finns fritt tillgänglig på internet.

Det finns ingen hänvisning, varken i litteraturen eller i källorna, till att ett byte avslutats, för att skriften övergått till att publiceras, som en kommersiell e-tidskrift. Det finns många hänvisningar på indirekt påverkan. I en situation där flere bibliotek är tvungna att spara både pengar och utrymme, är det logiskt, att de gärna tar emot - i praktiken köper - elektroniska publikationer. Det faktum att det över huvud taget finns ytterst få elektroniska byten, leder sekundärt till att bytesverksamheten krymper. När konkurrensen inom vetenskapen ökar och privatiseringen av många ideella institutioner också sätter tidskrifternas utgivare i finansiellt trängre läge, blir även de tvungna att reducera sina kostnader. Bytesexemplarens antal kontrolleras allt noggrannare. Ett till synes effektivt sätt för utgivarna att åstadkomma snabba inbesparingar är att reducera antalet byten. Å andra sidan kan bytet, under vissa omständigheter, vara ett förmånligt sätt att förvärva material, som biblioteken med pressad budget inte skulle ha råd att köpa.

Det går inte att ge något klart besked angående den elektroniska bytesverksamheten. I princip är det fullt möjligt att genomföra ett elektroniskt byte. Om också verkligheten tillåter det, är en annan fråga. Genomförandet av elektroniska byten kan anses bero på många faktorer bl.a. på biblioteken och utgivarna. Det är av stor betydelse om utgivaren är ett kommersiellt företag eller om det är en icke-kommersiell organisation såsom ett vetenskapligt samfund.

7 Noter

- 1 På bytescentralens rundförfrågning (2003) svarade Jyväskylä universitetsbibliotek på frågan, om biblioteket har egna bytesförbindelser: "Ei enää. Ennen oli laajasti."
- 2 Uppgifterna berör endast de serier, som kommer till Helsingfors universitet i byte via bytescentralen. Indelningen är mycket grov, men följer den princip, som används i bytescentralen. Till humaniora räknas bl.a. också teologi, samhällsvetenskaper och juridik. Till naturvetenskaperna räknas också medicin. Man måste även iaktta, att fördelningen inte återspeglar marknaden. Som exempel kan nämnas att av de ekonomiska tidskrifterna, som upptar en stor andel av marknaden, kommer bara ett mycket litet antal till bytescentralen.
- 3 Uppdelningen är gjord enligt bytescentralens uppdelning. Det är möjligt att gruppera en tidskrift samtidigt i flere än en kategori (Meier, 2002. s. 75)
- 4 Också all denna information måste betraktas med reservation, därför att endast i anslutning till ca 50 % av alla avslutade serier anges orsaken härtill. Namnändringar, det att biblioteket inte längre mottar serien osv. kan utgöra orsaker, som inte nämns i figuren. Före år 2000 noterades dessa uppgifter inte i databasen. Figuren ger ändå en bild av tendensen.

8 Litteraturförteckning

8. a Källor

- Bytescentralen för vetenskaplig litteratur, Databasens uppgifter för 2005 (opublicerad).
- Bytescentralen för vetenskaplig litteratur, Korrespondens med Italien, Schweiz och Tyskland, 1990-2005 (opublicerad).
- Rundförfrågning bland Bytescentralens kundbibliotek (2003) (opublicerad).
- Intervjuer: Inga Kontula (9.11.2005), Sari Lehtinen (25.11.2005).

8. b Litteratur

- Ahonen, O., & Loimio, R. (2002). Jyväskylän yliopisto siirtyy sähköiseen julkaisuvaihtoon. I : Signum 35:1, 16-17.
- Ashcroft, L., & Langdon, C. (1999). Electronic journals and university library collections. I : Collection Building 18:3, 105-113.
- Diouf, S. (2001). Les échanges de publications universitaires au Sénégal. Föredrag från 67. IFLA kongressen i Boston. Publicerad i internet <http://www.ifla.org/IV/ifla67/papers/149-101f.pdf>. (Kollat 18.11.2005).
- Dziak, J. (2005). Wymania wydawnictw w bibliotekach akademickich - czy ma sie miec dobrze?. I : Materiały konferencyjne 11. Publicerad i internet <http://ebib.oss.wroc.pl/matkonf/grom2/dziak.php>. (Kollat 18.11.2005).
- Evstigneeva, G. A. (2001). Der internationale Literaturtausch in russischen Bibliotheken: gestern, heute und morgen. Föredrag från 67. IFLA kongressen i Boston. Publicerad i internet <http://www.ifla.org/IV/ifla67/papers/148-101g.pdf>. (Kollat 18.11.2005).
- Gaziello, C. (2001). Les échanges internationaux de publications : Pourquoi et comment? Quelles perspectives d'avenir? Föredrag från 67. IFLA kongressen i Boston. Publicerad i internet <http://www.ifla.org/IV/ifla67/papers/146-101f.pdf>. (Kollat 16.11.2005).
- Hacker, R. (2000). Bibliothekarisches Grundwissen. München : Saur.
- Höhne, S. (1998). Elektronische Dissertationen an deutschen Universitäten. Produktion, Archivierung, Erschließung und Bereitstellung. Köln : Fachhochschule Köln. Publicerad i internet <http://www.ubka.uni-karlsruhe.de/vvv/demo/hoehne/hoehne.pdf>. (Kollat 30.11.2005).
- Joki, M. (2000). Tieteellisen viestinnän digitalisoituminen. I : Signum 33:7, 154-161.
- Kiukkonen, P. (1975). Utbyte av publikationer i Finlands vetenskapliga bibliotek. I : Scandiplanen 2:3, 56-59.
- Kuusela, K. (2004). Vaihtotoiminnan kehitysnäkymien selvitys ja kehittämissuunnitelma vaihtokeskukselle. Toimittanut Aura Korppi-Tommola. Helsinki : Tieteellisten seuran valtuuskunta. Publicerad i internet <http://www.tsv.fi/vaihtoraportti/>. (Kollat 16.11.2005).
- Kuutti, H. (1999). Paperilehdet sinnittelevät vielä sähköisten rinnalla. I : Kirjastolehti 1999:10, 15.
- Kytömäki, P. (1996). Information networks and collection development policy. I : Nordnytt-Info 1996:4, 18-23.
- Meier, M. (2002). Returning Science to the Scientists. Der Umbruch im STM-Zeitschriftenmarkt unter Einfluss des Electronic Publishing. München : Gartig. Publicerad också i internet <http://tel.ccsd.cnrs.fr/documents/archives0/00/00/22/57/tel-00002257-00/tel-00002257.pdf>. (Kollat 16.11.2005).
- Metz, J. (1999): Internationaler Amtlicher Schriftentausch. Föredrag från 65. IFLA-kongressen i Bangkok. Publicerad i internet <http://www.ifla.org/IV/ifla65/papers/054-83g.htm>. (Kollat 14.11.2005).
- Romanov, A. P., & Petroussenko, T. V. (2001). International book exchange : has it any further future in the electronic age? Referat från 67. IFLA kongressen i Boston. Publicerad i internet <http://www.ifla.org/IV/ifla67/papers/150-101e.pdf>. (Kollat 18.11.2005).
- Salonharju, I. (1999). Elektroninen väitöskirja Helsingin yliopistoon. I : Tietolinja 1999:3. Publicerad i internet <http://www.lib.helsinki.fi/tietolinja/0399/elektron.html>. (Kollat 1.12.2005).
- Shaw, J. M. (1999). Dinosaur or dynamic : exchange of art publications in the digital age. Föredrag från 65. IFLA-kongressen i Bangkok. Publicerad i internet <http://www.ifla.org/IV/ifla65/papers/051-107e.htm> (Kollat 17.11.2005).

- Sinikara, K. (1994). Väitöskirjavaihdot - Painolasti vai palveluvaltti kirjastoissa. I : Signum 27:7, 193-194.
- Sonkkila, T. (2000). University libraries and electronic publishing today. I : Signum 33:4, 99-100.
- Speer, H. (2005). Bearbeitungsaufwand von Geschenk- und Tauschzugang im Verhältnis zum regulären Einkauf. [s.l.] : Berufsverband Information Bibliothek. Publicerad i internet <http://www.opus-bayern.de/bib-info/volltexte/2005/98/>. (Kollat 16.11.2005).
- Söderström, P. (1992). Bytesverksamhets betydelse för de vetenskapliga biblioteken i Finland : en förstudie. Åbo : Åbo Akademi.
- Tammekann, E.-M. (1996). Tieteellisen kirjallisuuden vaihtokeskuksen evaluointi. Helsinki : Tieteellisten seurain valtuuskunta.
- Tanaka, H. (2001). Present state and future of the international exchange of publications in the National Diet Library. Föredrag från 67. IFLA kongressen i Boston. Publicerad i internet <http://www.ifla.org/IV/ifla67/papers/158-101e.pdf>. (Kollat 18.11.2005).
- Tieteellisten seurain valtuuskunta (1980-1991). Kertomus Tieteellisten seurain valtuuskunnan ja sen alaisen Tieteellisen kirjallisuuden vaihtokeskuksen toiminnasta 1979-1990. Helsinki : Tieteellisten seurain valtuuskunta.
- Tieteellisten seurain valtuuskunta (1992-2004). Toimintakertomus 1991-2004. Helsinki : Tieteellisten seurain valtuuskunta.
- Vanwijngaerden, F. (1978). Handbook on the international exchange of publications (4:e rev. upplagan). Paris : Unesco.
- Wilen, R., & Laiho, A. (1998). Aineiston valintaan vaikuttavat tekijät ja valinnan organisointi. I : Signum 31:6, 118-121.
- Zilper, N. (2001). USA-Russia library materials exchanges: past, present and future. Föredrag från 67. IFLA kongressen i Boston. Publicerad i internet <http://www.ifla.org/IV/ifla67/papers/167-101e.pdf>. (Kollat 18.11.2005).

9 Bilaga

Kirjastojen kyselylomake

1. Kirjastonne nimi ja Teidän nimenne ja yhteystietonne.
 2. Mitä tieteenaloja kokoelmanne käsittävät, ja mitkä tieteenalat ovat kirjastossanne keskeisimmät?
 3. Miten suhtaudutte muiden kuin englanninkielisten julkaisujen ottamiseen kokoelmiinne? Toivotteko julkaisuja joltain tietyltä maantieteelliseltä alueelta?
 4. Kuinka suuri on vaihtokeskuksen toimittaman aineiston osuus kirjastonne vuotuisesta kartunnasta?
 5. Oletteko tehneet arvioita vaihtokeskuksen toimittaman kirjallisuuden käytöstä kirjastossanne, ja millä menetelmillä olette käyttöä arvioineet? Tarkoitamme tässä vaihtokeskuksen aineiston käyttöä verrattuna kirjastonne muun ulkomaisen aineiston käyttöön.
- Onko kirjastonne aloittanut Suomen yliopistokirjastojen neuvoston Tietokarttahankkeeseen liittyvän kirjastojen kokoelmien arvioinnin? Mitä menetelmiä käytätte tai aiotte käyttää arvioinnissa? Pystytkö tässä työssänne erittelemään vaihtokeskuksen kautta tulleen materiaalin ja sen merkityksen? Keneltä saamme mahdollisesti jatkossa tietoa arviointityönne kulusta ja tuloksista?
6. Kuinka suuri säästö kirjastonne hankintamenoihin tulee vaihtokeskuksesta saamanne

kirjallisuuden ansiosta? Oletteko esittäneet vaihtokeskukselle toivomuksia vaihtojulkaisujen hankkimisesta? Oletteko tutkineet, pystyisikö vaihtokeskus toimittamaan teille joitakin niistä julkaisuista, jotka tällä hetkellä hankitte maksullisina?

7. Miltä osin kirjastonne on tutustunut vaihtokeskuksen www-sivuihin (www.tsv.fi/vaihto)?

8. Onko kirjastollanne omaa vaihtotoimintaa? Mihin maihin se suuntautuu, ja mitä julkaisuja ja julkaisusarjoja siihen kuuluu?

9. Paljonko Kuopion Varastokirjastosta lainaaminen maksaa kirjastonne asiakkaille?

10. Onko Teillä toivomuksia vaihtokeskuksen toiminnan kehittämiseksi?

10 Sammandrag

Syftet med denna undersökning var, att undersöka sambandet mellan utbyte av vetenskaplig litteratur och elektronisk utgivning. Uppslaget till undersökningen var frågan om och hur den ökade spridningen av elektroniska publikationer påverkar antalet byten : t.ex. i situationer där biblioteken brottas med ständig penningbrist och förändringar i förvärvspolitik. Problemställningen leder till nästa fråga, nämligen huruvida de elektroniska utgåvorna förorsakar förändringar i bytesverksamheten också indirekt. Temat förknippas med tanken, om elektroniskt material också går att byta.

Undersökningen daterar sig i huvudsak till tiden efter år 1990, då genombrottet för elektronisk utgivning skedde. Den baserar sig huvudsakligen på kvalitativa metoder, till vilka undersökningsmaterialet ger en god grund. Ett kvantitativt grepp används i någon mån, ifall att källmaterialet ger möjlighet till det och om metoden underlättar förståelsen av de övriga resultaten. I huvudsak används Bytescentralens för vetenskaplig litteratur material till undersökningen. En stor del av materialet kommer ur bytescentralens korrespondens, men också bytescentralens databas står för värdefull information. Uppgifter om den statistiska utvecklingen är tagna ur Bytescentralens för vetenskaplig litteratur och Delegationens för de vetenskapliga samfundens årsberättelser. För ändamålet intervjuades även två medarbetare, som i många år tjänstgjort på bytescentralen.

Resultaten indikerar, att det inte finns något direkt samband mellan decimeringen av antalet byten och distribueringen av elektroniska publikationer. Endast ett fåtal bytesförbindelser har upphört på grund av att man övergått från utgivningen av pappersutgåvor till att utge publikationerna enbart i elektronisk form. Däremot förekommer det flera hänvisningar till indirekt samband. Till nedgången i antalet byten medverkar kommersialiseringen av de vetenskapliga publikationerna, förändringarna i bibliotekens förvärvspolitik, bibliotekens växande utrymmesbrist och deras reducerade anslag. Inom ramen för denna undersökning kan resultaten inte ställas i rangordning. Det kan också vara svårt att i praktiken hitta skillnader mellan nämnda motiv.

Inom ramen för denna undersökning kan man försiktigt svara jakande på frågan om det är möjligt att byta elektroniskt material. I princip kan man byta e-publikationer, i synnerhet CD Rom-skivor. Dessa byten behäftas dock med en rad särdrag, som i praktiken försvårar bytet.

11 Tiivistelmä

Tämän tutkimuksen tarkoitus oli selvittää tieteellisen kirjallisuuden vaihtotoiminnan ja elektronisten julkaisujen välinen yhteys. Lähtökohtana oli tutkia, vaikuttaako elektronisten julkaisujen kasvava levikki suoraan vaihtojen määrään ja miten, kuten esim. kirjastojen jatkuvien rahoitusongelmien ja hankintapolitiikan muutosten kautta. Seuraava kysymys onkin: aiheuttavatko elektroniset julkaisut myös epäsuorasti muutoksia vaihtotoimintaan. Aihepiiriin liittyy myös kysymys siitä, voiko elektronista aineistoa vaihtaa. Tutkimus kohdistuu pääasiassa vuoden 1990 jälkeiseen aikaan, jolloin elektronisten julkaisujen läpimurto alkoi.

Tutkimuksessa käytettiin pääasiallisesti kvalitatiivista menetelmää, mihin lähdeaineisto antoi hyvän perustan. Kvantitatiivista tutkimusotetta käytettiin jonkin verran silloin, kun lähdeaineisto antoi siihen mahdollisuuden ja menetelmä auttoi ymmärtämään muita tuloksia. Lähdeaineistona käytettiin ennen kaikkea Tieteellisen kirjallisuuden vaihtokeskuksen materiaalia, pääasiassa

kirjeenvaihtoa, mutta myös vaihtokeskuksen tietokannasta saatiin arvokasta tietoa. Vaihtokeskuksen tilastolliseen kehitykseen liittyvää tietoa saatiin myös Tieteellisen kirjallisuuden vaihtokeskuksen ja Tieteellisten seuran valtuuskunnan vuosikertomuksista. Tutkimusta varten haastateltiin myös kahta vaihtokeskuksen pitkäaikaista työntekijää.

Tutkimustulokset viittaavat siihen, ettei vaihtojen vähenemisen ja elektronisten julkaisujen levikin välillä ole suoraa yhteyttä. Vain hyvin harvat vaihtosuhteet päättyvät siksi, että lehtien paperiversiosta siirryttäisiin pelkkiin elektronisiin versioihin. Sen sijaan epäsuorista vaikutuksista havaittiin useitakin viitteitä. Vaihtojen vähenemiseen vaikuttavat tieteellisten lehtien kaupallistuminen, muutokset kirjastojen hankintapolitiikassa, kirjastojen kasvava tilanpuute ja pienenevä rahoituspohja. Näitä syitä ei voi tämän tutkimuksen valossa asettaa tärkeysjärjestykseen eikä niiden välillä ole käytännössä helppo nähdä eroja.

Kysymykseen, voiko elektronista aineistoa vaihtaa, voi tämän tutkimuksen perusteella vastata varovaisen myönteisesti. Periaatteessa e-julkaisuja, erityisesti Cd-rom-levyjä, voi vaihtaa. Siihen liittyy kuitenkin joukko erityispiirteitä, jotka tekevät sen käytännössä vaikeaksi.